

İSTANBUL ŞEHREMANETİ'NİN 93 HARBİ'NDE MUHÂCİRİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ*

Dr. Ahmet ÇAPARLAR**

Doç. Dr. İsa KALAYCI***

ÖZ

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Panslavizm politikası sonucunda ortaya çıkan Balkan isyanlarını çözüme kavuşturmak ve bölgede sükûneti sağlamak için bir dizi düzenleme yaptı. Buna karşılık Rusya, bölgenin haklarını savunma bahanesiyle 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Savaş, Rumî Takvim'de 1293 yılına denk gelmesi sebebiyle, "93 Harbi" olarak adlandırıldı. Tuna ve Kafkasya Cephelerinde yaşanan 93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin mağlûbiyeti ve 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayestefanos Antlaşması'yla sona erdi. Yapılan müzakereler ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık verildi. Osmanlı Devleti'nin söz konusu yerlerden çekilmesiyle gerek Balkanlar ve gerekse de Kafkasya'da meydana gelen otorite boşluğu bölgede yaşayan Müslüman nüfusun Rusya tarafından sistematik bir şekilde katledilmesine veya göçe zorlanmasına neden oldu. Dolayısıyla 93 Harbi, *-siyâsî ve askerî açıdan önemli sonuçlar doğurduğu gibi-* kitlesel göçler bakımından da yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etti.

93 Harbi ve akabinde Rus baskılarına dayanamayarak Anadolu'ya doğru göçe başlayan kabilelerin önemli bir güzergâhı ve bekleme noktası da devletin idare merkezi olan İstanbul idi. Bu sebeple muhâcirine karşı görev ve sorumluluğu önceden belirlenen kurumların başında İstanbul Şehremaneti gelmekteydi. Osmanlı idaresi, koruyucu ve kollayıcı devlet anlayışı gereğince İstanbul Şehremaneti'nin yerel yönetim organizasyonunu kullanarak muhâcirinin temel ihtiyaçlarını gidermeyi, ardından İstanbul'da veya taşranın uygun şehirlerinde iskân etmeyi hedeflemekteydi.

Bu çalışma; dönemin kayıtlarını başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) olmak üzere tetkik eserlerle birlikte irdeleyerek, 93 Harbi'nde İstanbul'a ulaşan muhâcirine yönelik İstanbul Şehremaneti'nin yaptığı iskân ve yardım faaliyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Yapılan incelemelerde; muhâcirine yönelik iskân, iâşe, ibâte, istihdam ve kimsesiz muhâcir çocukların eğitimi gibi gündelik yaşama dair birçok alanda yardımlar yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca muhâcirinin ikamet ettiği yerlerde temizlik, sağlık ve cenaze defin işlemlerinde de hizmetler sunan Şehremaneti, iskân edilmek üzere İstanbul'dan taşraya gönderilen kabilelerin harcırah masraflarını veya ulaşım vasıtalarının temin edilmesini sağlayarak göç organizasyonunun işleyişinde aktif rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, İstanbul Şehremaneti, 93 Harbi, Göç, Muhâcir, İskân, Yardım

* Bu çalışma, 20-22 Mayıs 2022 tarihleri arasında çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiş olan 2. *Uluslararası Göç Kongresi*'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** ahmetcaparlar@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-1923-159X

*** Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, isakalayci@mku.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-2043-5127

ISTANBUL ŞEHREMANETİ'S ACTIVITIES TOWARDS TO IMMIGRANTS DURING THE WAR OF '93

ABSTRACT

The Ottoman Empire in the second half of the 19th century made a series of arrangements to resolve the Balkan rebellions that emerged as a result of Russia's Pan-Slavism policy and to ensure peace in the region. In response under the pretext of defending the rights of the region, Russia declared war on the Ottoman Empire on April 24, 1877. The war has been called "War of '93" because it coincided with 1293 in the Rumi calendar. The War of '93, which took place in the Danube and Caucasus Fronts, ended with the defeat of the Ottoman Empire and the Treaty of San Stefano signed on March 3, 1878. As a result of the negotiations, independence was given to Romania, Serbia and Montenegro. With the receding of the Ottoman Empire from the aforementioned places, the authority gap in both the Balkans and the Caucasus caused the Muslim population living in the region to be systematically massacred by Russia or forced to migrate. Therefore, the War of '93 marked the beginning of a new era in terms of mass migration, as well as having significant political and military consequences.

In conclusion of the War of '93, those who could not stand the Russian pressure migrated to Anatolia in groups and tried to reach Istanbul. For this reason, the Istanbul Şehremaneti was at the forefront of the institutions whose duties and responsibilities against the immigrants were determined beforehand. The Ottoman administration by using the local government organization of the Istanbul Şehremaneti with the understanding of the protective state aimed to provide the basic needs of the immigrants and to settle them in suitable cities in Anatolia or Istanbul.

The aim of this study is to scrutinize the records of the period primarily the Presidency Ottoman Archive (BOA), and with the research works together to examine the settlement and relief activities of the Istanbul Şehremaneti towards the immigrants who arrived in Istanbul during the War of '93. As a result of the examinations, it has been determined that assistance is provided to immigrants in many areas of daily life such as housing, subsistence, accommodation, employment and education of orphaned immigrant children. In addition, Şehremaneti, which also provides services in cleaning, health and funeral burials in the places where immigrants live, played an active role in the functioning of the migration organization by providing the subsistence expenses or transportation vehicles of the groups sent from Istanbul to the provinces for resettlement.

Keywords: Ottoman State, Istanbul, Istanbul Şehremaneti, The War of '93, Migration, Immigrant, Settlement, Relief

Giriş

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen "savaşlar yüzyılı" olarak değerlendirilebilir. Rusya, Balkanlardaki Ortodoks Osmanlı nüfusu üzerinde hamilik iddialarında bulunarak devamlı olarak Osmanlı topraklarını taciz etmiş veya diplomatik anlaşmazlıklar çıkararak savaş çıkarma yoluna gitmiştir. Bu amaç doğrultusunda başlayan 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi, Edirne Muâhede (1829)'yle; 1853-56 Kırım Savaşı ise Paris Antlaşması (1856)'yla nihayete kavuşturulmuştur. Fakat Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rusya kalıcı bir barışın tesisi için çaba sarf etmeyip, aksine Balkanlardaki Osmanlı nüfusu üzerindeki faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bölgedeki nüfusu Osmanlı yönetimine karşı isyan etmesi için kışkırtan Rusya, Bâbüâli'nin ayaklanmaları

bastırmaya yönelik uygulamalarını bahane ederek Hristiyan nüfusun katliamlara uğradığına dair uluslararası camiada propagandalar yapmaya başladı. Yapılan propagandanın İngiltere tarafından destek bulmasıyla Osmanlı Devleti, diplomatik yalnızlığa itildi. Çözüm bulmak maksadıyla 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ev sahipliğinde İngiltere, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya'nın katılacağı İstanbul Konferansı tertip edildi. Konferansta alınan kararlar, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne aykırı kabul edilerek Bâbîâlî tarafından reddedilmesi üzerine 31 Mart 1877 tarihinde sorunların tekrar ele alındığı Londra Protokolü gündeme alındı. Fakat bu toplantıda daha önce dayatılan tekliflerin tekrar edilmesi Bâbîâlî'nin ikinci kez reddetmesiyle sonuçlandı. Rusya, durumu fırsata çevirerek, Avrupa hukukunu koruma gerekçesiyle 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (Aydın, 1994: 498; Uğuz, 2003: 1-4).

Bâbîâlî'de yapılan uzun müzakereler neticesinde nasıl bir cevap verilmesi gerektiği hususunda tartışmalar yaşanmıştır. Savaşı istemeyenlerin başında dönemin ordu kumandanlarından Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa, Ahmed Muhtar Paşa, Osman Paşa ve Ali Rıza Paşa gelmekteydi. Buna karşın Rusya ile savaşa girilmesi gerektiğini savunan Ayan ve Mebusan Meclisi'nin görüşü doğrultusunda savaşa girilmesine karar verildi (Erkan, 1996: 14)¹.

93 Harbi, yakın dönem Türk siyâsî ve askerî tarihinde önemli sonuçlar barındırdığı gibi kitlesel göçler açısından da bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Nitekim Rusların savaş öncesi başlattığı propagandaların başlıca amacı bütün Slav toplumlarını tek bir çatı altında toplayacak ve sınırları Ege Denizi'ne varacak bir Bulgar Devleti kurmaktır. Başka bir deyişle 93 Harbi, Rusya için “*Çok milletli topraklar üzerinde tek milletli bir devlet kurmak için girişilen askerî bir operasyondur*”. Amacın gerçekleşmesi için ise özellikle de Tuna ve Edirne vilayetlerinde çoğunluk durumunda olan Türk nüfusunun azaltılmasına yönelik hamlelerin gerçekleştirilmesiydi. Nitekim öyle de oldu. Zira 93 Harbi'nde İstanbul'a veya Anadolu'ya yapılan göçlerin ekseriyetini adı geçen vilayetlerin muhâcirleri oluşturmaktaydı (İpek, 1999: 5; Kodaman, 1999: 96).

93 Harbi'nin başlamasıyla Ruslar hem Balkanlarda ve hem Kafkaslardan Osmanlı topraklarına doğru ilerlemeye başladılar. Ruslar, özellikle Tuna Cephesi'nde Osmanlı ordusunu büyük bir bozguna uğratan Bulgar çetelerinin de desteğiyle sivil halka yönelik büyük katliamlara girişti. Rusların batıda İstanbul ve doğuda ise Erzurum önlerine kadar

¹ Ferik Ahmed Muhtar Paşa, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerine Bâbîâlî'de savaş aleyhtarlarının savaş öncesi ve sonrası dönemdeki tavır değişikliklerini veya savaşa sebep olduğu düşünülen kişilerin aleyhinde bir propagandaya dönüştürüldüğünü bunu yaparlarken muhacir meselesini nasıl kullandıklarını şöyle izah etmektedir: “*1293-94 Seferi evâlinde harbe veya sulhe karar vermek üzere Bâbîâlî'de ictimâ eden Meclis-i Umûmî'de ictimâ edenler miyânında bu yolda boş kafaya mâlik birtakım vukûfsuzlar 'kırmızı kütlü balmumu yakarız, harb isteriz' diye bar bar bağırmişlar ve sonra harb açılınca evlerinden bile çıkmayıp seferin felâketlerini, arabalarıyla sefâletler içinde İstanbul'a yığılan nice binlerce muhâcirînin cânhırâş kabilelerini pencerelerinden seyr eylemişler idi*” (Ferik Ahmed Muhtar Paşa, I, 2019: 388).

ilerlemesi üzerine Osmanlı Devleti, sulh talebinde bulundu ve 3 Mart 1878 tarihinde yapılan Ayestefanos Antlaşması ile 93 Harbi nihayete kavuşturuldu (Gencer, 1991: 225).

Osmanlı ordusunun Kafkas ve Tuna cephelerinde aldığı yenilgiler sonucu bu bölgelerden geri çekilmesi, buralarda yaşayan Müslüman halkın Rus ordusu ve yerel işbirlikçi çeteler tarafından katliamlara maruz kalmasına yol açmıştır. Osmanlı birliklerinin söz konusu coğrafi alandan çekilmesiyle beraber Balkanlarda özellikle Bulgaristan, Kosova, Romanya, Yunanistan ve Bosna-Hersek'teki Müslümanlar ile Kafkaslardan Çerkezler, Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Gürcüler büyük kabileler halinde İstanbul'a veya Anadolu'ya göç etmeye başladı. Modern Osmanlı harp tarihi araştırmalarının öncüsü ve son dönem Osmanlı subay okullarında uzun seneler muallimlik yapan Ferik Ahmed Muhtar Paşa, 93 Harbi sebebiyle yaşanan göçlere bizzat şahitlik ederek, yapılan göçlerin bilançosunu ve muhâcirînin İstanbul sokaklarında yaşadığı trajediyi şu cümleleriyle aktarmaktadır:

“1293-94 sefer-i meş’ûmu nihâyetinde ve pek şiddetli kar ve kış fırtınaları içinde aynı vechle müdhîş bir sefâlete garîken İstanbul’a şimendifer bağaj trenleriyle, karadan arabalarıyla ve yaya yürümek üzere akarak İstanbul’un köşe bucağını, câmi ve medreselerini, cevâmi, tekâyâ ve mesâcid-i derûn ve havlı ve imâretlerini, harâbeleri leb-â-leb dolduran nice binlerce muhâcirîni felâketzedeleri ile perîşân ve hasta ve pejmürde kıyâfetleriyle gönüllerde yaralar açan, kal’a kapılarından İstanbul’a dökülen binlerce bozgun asker ve zeybek ve sâir asâkir-i muâvene kâfileleri İstanbul’u yevm-i mahşerden numûnenümâ bir hâle getirmiş, bunlardan her gün nice yüzlercesi tifodan, hastalıktan terk-i hayât etmiş ve şu ahvâlîn çocukluğumda muharrir-i âciz tarafından bizzat görülmüştür. Yüzbinlere varan bu bed-baht halkın ahvâl-i elîmesi canlar dayanamayacak bir hâlde idi” (Ferik Ahmed Muhtar Paşa, II, 2019: 63-64).

Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın da ifade ettiği üzere 93 Harbi'nin neden olduğu sonuçlar Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'u sosyal, ekonomik ve demografik açıdan sarsmıştır. Nüfusun hızlı ve plansız bir şekilde artması şehirde var olan alt yapının ihtiyaçları kaldıramaması ise beraberinde toplumsal problemler doğurmuştur. İnsanların en temel insanî ihtiyaçlarının dahî karşılanamadığı savaş sonrası yıllar, devleti; sayıları yüzbinleri bulan göçmen akınına karşı çaresiz bırakmıştır. Buna rağmen koruyucu ve kollayıcı devlet anlayışının temel gereği olarak kendisine başvuran herkesi kucaklayan Osmanlı Devleti, öncelikle can güvenliğini sağlama yoluna gitmiş, akabinde gelen her göçmene konforlu bir barınma imkanı sunamasa da camii, mescit, medrese ve tekke gibi barınabilecek umûma açık tüm yerleri muhâcirînin hizmetine sunacak şekilde seferberlik başlatmıştır. Buna rağmen göç edenlerin önemli bir kısmının açık alanlarda yaşamak zorunda kalması, temizlik ve hijyen yetersizliğinden kaynaklanan sağlık problemlerine yol açmıştır. Özellikle de ölüm riski yüksek bağırsak hastalığı (tifo) gibi salgın hastalıkların zuhuru, toplu can kayıplarının artmasına sebep olmuştur (Ferik Ahmed Muhtar Paşa, II, 2019: 63-64).

1. İstanbul Şehremaneti'nin Teşekkülü

Sultan II. Mahmud döneminin radikal reformlarından biri olan Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi (1826), aynı zamanda klasik dönem Osmanlı merkez ve taşra teşkilatındaki kolluk kuvvetlerinin de kaldırılması demektir. Ortaya çıkan boşluğu doldurmak için 1827 yılında kurulan İhtisab Nezareti, şehirlerdeki vergi toplama, alt yapı işleri, yangına müdahale gibi vazifeler ile yetkilendirildi. Fakat hem istenilen ölçüde fayda sağlamadığı düşüncesiyle hem de 1853-56 Kırım Harbi sebebiyle Osmanlı ordusunun yanında yer alan İngiltere, Fransa ve Sardunya ordularının İstanbul'da yarattığı kalabalık nüfus ve savaş sebebiyle İstanbul'a yapılan kitlesel göçler, şehrin daha profesyonel bir şekilde idare edilmesini zorunlu kıldı. Dolayısıyla bahsi geçen gerekçelerin payitahtta meydana getirdiği hareketliliği düzene koymak, şehrin alt-üst yapı sorunlarıyla ilgilenebilecek modern bir kuruma duyulan ihtiyaç üzerine 13 Haziran 1854 tarihinde Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan bir nizamname ile İstanbul Şehremaneti kuruldu (Ortaylı, 1992: 399-400; Akyıldız, 2010: 460-461; Seyitdanlıoğlu, 1999: 21-22).

Ancak Kırım Harbi'nin bir sonucu olarak İstanbul'a akın eden muhâcir sayısının giderek artması, ilk başlarda yeterli olmasına rağmen İstanbul Şehremaneti'nin tek başına göç organizasyonunu yürütemeyeceğini gösterdi. Bunun üzerine gelen muhâcirleri organize edecek, iâşe, ibâte ve iskânlarıyla ilgilenebilecek komisyonların oluşturulması gündeme alındı. 5 Ocak 1860 tarihinde, Eski Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında ilk Muhâcir Komisyonu oluşturularak, Şehremaneti'nin vazifeleri hafifletildi. Komisyon; muhâcirler konusunda verilen emirleri uygulamak, iâşenin layıkıyla dağıtılmasını sağlamak ve uygun yerlerde iskân yapmakla görevliydi. İstanbul Şehremaneti'de şehre yapılan göçler konusunda komisyonlar ile koordineli olacak şekilde, alt idâri birim statüsüyle verilen talimatlar doğrultusunda göç organizasyonunda yer almaya devam edecekti (Eren, 1966: 39-41; Erdem, 2018: 76-78; Kalaycı ve Çatal, 455-456).

93 Harbi sebebiyle Osmanlı payitahtına doğru yapılan göçler karşısında Bâbiâlî, muhâcirîne yardımcı olacak olan İstanbul Şehremaneti ve Zaptiye Nezâreti'nin yanında üç ayrı komisyon daha oluşturdu. Bu komisyonlardan Umûm Muhâcirîn Komisyonu ile Muhâcirîn-i Encümen-i Âli doğrudan padişah tarafından; İdâre-i Umûmiyye-i Muhâcirîn Komisyonu ise padişahın tayin edeceği paşa unvanlı bir yönetici tarafından idare edilecekti (Erdem, 2018: 101). Ayrıca muhâcirînin İstanbul'daki temel ihtiyaçlarının karşılanması, iâşe, ibâte ve iskânlarını organize etmek için İdâre-i Umûmiyye-i Muhâcirîn Komisyonu'nun direktifleri doğrultusunda İstanbul Şehremaneti'ne bağlı İstanbul'un genelinde faaliyet gösterecek şubeler açmıştır. Bunlar sırasıyla; Bayezid, Sultan Ahmed, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Beşiktaş, Hasköy, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Üsküdar, Yenimahalle, Üsküdar Doğancılar, Kadıköy, Adalar ve Bakırköy şubelerinden oluşmaktaydı. Her biri birer başkan ve iki aza tarafından idare edilen söz konusu şubelerin öncelikli görevleri; İskân-ı Muhâcirîn Komisyonu ile koordineli bir şekilde çalışarak, muhâcirînin iâşe ve benzeri diğer ihtiyaçlarını karşılamayı organize etmektir. Ayrıca muhâcirînin nüfus yoğunluğunun olduğu yerlerde sayıyı azaltmak, iskânı için elverişli yeni yerlerin keşfini sağlamak da başlıca vazifeler arasındaydı. Kısacası

daireler, göç dalgası ile gelenlerin yaşaması muhtemel sıkıntıları asgarî seviyeye indirmek için gerekli olan tüm faaliyetleri yapmakla mükellefi. Bâbıâlfî, muhâcirin ile ilgilenecek daire yöneticilerini, olağanüstü durumlarda veya gerekli gördükleri kararları komisyona dahî başvurmadan, inisiyatif kullanabilecek şekilde yetkilendirerek, olası bürokratik gecikmelerin göç organizasyonundaki işleyişi engellemesinin önüne geçmeye çalışmıştır (İpek, 1999: 72).

2. İstanbul Şehremaneti'nin Muhâcirine Yönelik Genel Faaliyetleri

93 Harbi'yle başlayan göç dalgası, İstanbul'da büyük bir demografik çeşitliliğe yol açtığı gibi şehrin nüfusunun peyderpey artmasına sebep olmuştur. Devlet yönetimi, nereden veya nasıl geldiğine bakılmaksızın açık kapı politikası uygulayarak payitahta ulaşmayı başaran herkese kucak açmaya çalışmıştır. İlk etapta İstanbul'a gelen göçmenlerin boş hanlarda ikâmet ettirilip, ilk ihtiyaçlarının karşılanması planlanmıştır. Fakat göçün boyutu gün geçtikçe büyümüş ve tahminlerin üzerinde bir muhâcir hareketliliği yaşanmıştır (Paşaoğlu, 2013: 352). Dolayısıyla 93 Harbi'nin sebep olduğu göç hareketi kısa sürede İstanbul'a büyük bir muhâcir nüfusunun yığılmasına neden olmuştur. Göçler genel olarak vapur, tren vagonları veya kara ulaşımı üzerinden gerçekleştirilmiştir. İlk gelen muhâcir kabilelerinden biri 1877 yılı Temmuz ayında vapur ile Sirkeci'ye inerek İstanbul'a ulaşmıştır. Muhâcirleri, Bâbıâlfî'ye bağlı birçok kurum yetkilisi ile beraber İstanbul Şehremaneti'ne bağlı memurlar karşılamış ve geçici iskân mahalline taşımıştır. Ancak muhâcir sayısının giderek artması geçici iskân yerlerinin dolmasına ve ardından umûma açık yerlerin muhâcirlerin barınması için tahsis edilmesini gerektirmiştir. Camii, mescit ve tekke gibi ibadet merkezleri muhâcirin için kullanıma açılan ilk yerler olmuştur. Hatta öyle ki camiilerin aşırı bir şekilde dolması, buralarda izdihamlar yaşanmasına ve bulaşıcı hastalıkların zuhur etmesine yol açmıştır. Sirkeci İstasyonu'na en yakın Yeni Camii, Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii muhâcirin en çok barındığı yerler olmuştur. Camii ve tekkelerin de fazlasıyla dolması üzerine devlet dairelerinin boş zemin katlarına, devlet erkanının kullanılmayan konutlarına muhâcir yerleştirildiği gibi Sultan Abdülhamid'in kaldığı saraya dahî 100 kadar yaşlı muhâcir kadın alınarak misafir edilmiştir. (Özçelik, 1993: 9, 14-16).

93 Harbi'nde iskânı organize eden kurumlar arasında Şehremaneti de yer almaktaydı. İstanbul'a sağ salim ulaşmayı başaran muhâcirin bir süre geçici iskân yerlerinde tutulduktan sonra nerede/nasıl devamlı iskân edileceği belirlenmeye ve sonra iskân işlemleri düzenli bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Geçici iskân sonrası devamlı iskân yerlerini belirleyen belli başlı durumlar bulunmaktaydı. Öncelikle arazi yapısının iskâna elverişli olması ve tarım arazisi açısından uygun olması aranan temel şartlar arasındaydı. Ayrıca su kaynağının varlığı, burada sürdürülecek insanî hayat veya tarımsal faaliyetler açısından elzem bir durumdu. Bu tetkiklerin sonuçlanması bazen uzun sürdüğünden iskân sürecinde gecikmeler ve buna bağlı olarak muhtelif problemler ortaya çıkmaktaydı. Örneğin; İstanbul'a ulaşan Batum muhâcirinin Şile taraflarındaki Avcı Kuru havalisinde iskân edilmeleri meselesi 1881 yılı mart ayına kadar uzaması, yukarıda

zikredilen hususların tespitinin uzaması üzerine Şehremaneti'nin işleri hızlandırması ve bir an önce iskânı gerçekleştirmesi emredilmiştir (BOA. ŞD. nr. 696/2).

Muhâcir sayısının fazla olması ise barınma da olduğu gibi sağlık ve tuvalet ihtiyacında da problemlere yol açmıştır. Mevcut tuvaletler ve alt yapı, nüfusun ihtiyaçlarına cevap veremeyince insanî ihtiyaçların birçoğu sokaklarda görülmeye başlanmış, öyle ki Nafiâ Nezareti bünyesinde hizmet veren Zaptiye Binası ve etrafını saran necaset kokusu burayı iş yapamaz bir hale getirmiştir (Özçelik, 1993: 15). Durum, ilgili birimlere iletdikten sonra önlem amaçlı çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla, camii, mescit ve tekke gibi sosyal yaşam alanlarında geçici olarak iskân edilmiş muhâcirin için yeni tuvalet ve yıkanma alanlarının inşa edilmesini gündeme alınmıştır. Örneğin 1878 yılı mayıs ayında Şehremaneti tarafından yapılan ön incelemeler sonucunda yapılacak tuvaletler için önce 8.000 kuruş, ardından toplam masraf için gerekli olan 200.000 kuruşluk bir harcama yapılmıştır (BOA. ŞD. nr. 686/17).

Umûma açık yerlerin neredeyse tamamında yaşanan nüfus yoğunluğu ise beraberinde sağlık sorunlarına veya bulaşıcı hastalıkların başlamasına yol açmıştır. Muhâcirinin kalabalık ortamlarda, hijyensiz barınma koşullarında olması bulaşıcı hastalıkları tetikleyerek toplu ölümlere varabilmekteydi. Dolayısıyla bir yandan barınma ortamlarının sıklıkla temizlenmesi gerektiği gibi öte yandan da vefat eden muhâcirin defnedilmesi için araç ve gerece ihtiyaç duyulmaktaydı. Muhâcirin cenazelerinin geliş güzel defnedilmeye çalışılması, ilgili kurumları teyakkuza geçirerek, buna karşı önlem alınmasını gerektirmiştir. Öncelikle muhâcirlerin cenazelerini üstü açık bir şekilde taşımalarının önüne geçmek amacıyla yeterli sayıda tabut temin edildikten sonra cenazelerin taşınması için de araç tahsis edilmiştir. Hatta Şirket-i Hayriyye vapurlarından bir tanesi cenazelerin taşınması için görevlendirilmiştir. Bu işleri organize etmek için görevlendirilen Şehremaneti, ayrıca temizlik malzemeleri temin etmek ve muhâcirlerin barınma alanlarında hijyeni sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Fakat ihtiyaca yetiyecek kadar yeterli personeli olmayan Şehremaneti'nin bu işleri layıkıyla yapabildiği söylenemez (BOA. Y.PRK.KOM. nr. 1/27; Erdem, 2018: 110)

1882 yılına gelindiğinde İstanbul'a yerleştikten sonra burada hayatlarını idame ettirecek bir iş bulanların sayısı 19.640 civarındaydı. Ayrıca Rumeli Vilayeti ve havalisinden İstanbul'a gelenler arasından 6.050 kişi savaş öncesi yaşadıkları yerlere tekrar dönmek istediğini belirtmek üzere başvurmuştur. Yine Bulgaristan ve Rumeli Vilayeti'nde İstanbul'a göç ettikten sonra Anadolu'nun müsait yerlerinde iskân edilmek üzere gönderilenlerin sayısı ise 8.632 olarak belirtilmektedir. 93 Harbi sonrasında 1882 yılı sonlarına kadar ise toplamda 10.897 haneden 43.538 kişinin İstanbul'a ulaştığı ve Şehremaneti başta olmak üzere bağlı alt birimlerinin katkıları ile İstanbul ve diğer Anadolu vilayetlerinde iskân edildiği anlaşılmaktadır (BOA. Y.PRK.KOM. nr. 3/68).

1882 yılına ait başka bir evrakta da anlaşıldığı üzere 93 Harbi, sonuçları bakımından Osmanlı coğrafyasının genelini kapsayan bir göç hareketliliğine yol açmıştır. Nitekim Balkanlar ve Kafkasların genelinde yaşanan bu göçler sonucunda İstanbul'a doğru; Çerkez, Dağıstanlı, Tatar, Nogay, Sohumlu, Abaza, Batumlu, Boşnak, Arnavut ve

Musevilerden oluşan geniş bir demografik hareketlilik yaşanmıştır. Göç edenlerin sayısının fazla olması, bir kısmının İstanbul'da geri kalanlarının ise Anadolu'nun uygun yerlerinde iskan edilmelerini gerektirmiştir. Osmanlı arşiv kayıtlarına -bk. Ek-1- yansıyan bu göçler, muhâcirinin etnik kimliği, daha önce yaşadığı coğrafya veya dini inançları dikkate alınarak kaydedilmiştir. Ek-1'de verilen tablo incelendiğinde; Şehremaneti'nin 47.757 göçmene ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Mart-Ağustos 1882 tarihleri arasında devletin farklı yerlerine iskan edilen 4.219 (%8,83) muhâcirin bu sayıdan çıkarıldığında bile 43.538 kişinin Dersaadet'te kaldığı görülmektedir. Tablo'da dikkat çeken husus; Ağustos 1882 itibarıyla Şehremaneti'nin ilgilenmek zorunda kaldığı toplam göçmenin 34.570 (%72,38)'inin Rumeli'den gelmiş olmasıdır. 1882 yılı ortalarına gelindiğinde İstanbul Şehremaneti'ne bağlı olan Bayezid, Sultan Ahmed, Fatih, Eyüp, Beyoğlu, Beşiktaş ve Üsküdar dairelerinde kabul edilen 9.802 haneden oluşan toplamda 39.214 muhâcir kaydının yapıldığı görülmektedir (BOA. Y.PRK.KOM. nr. 3/68).

İstanbul'daki muhâcir sayısının artmış olması şehrin demografik yapısında da problemler oluşturduğu için bu durum Bâbîâlî'yi endişendirmiştir. Nitekim İstanbul'da başta Çerkez, Abaza, Dağıstanlı, Nogay, Kazgan ve Kırımlı muhâcir sayısının 35.224 ulaştığı ifade edilerek, bunların 15.482'sinin kendi çabalarıyla geçimlerini sürdürdükleri fakat geriye kalan 19.742 kişinin ise yetim, dul, öksüz ve acizlerden oluştuğunu ve devlet yardımına ihtiyaç duyacak şekilde hayatlarını idame ettiği rapor edilmektedir. Dolayısıyla bu muhâcirlerin devlet hazinesine ağır bir külfet oluşturduğu ve hazinenin bu yükten kurtarılması için muhâcirlerin Şehremaneti vasıtasıyla, iâşeleri karşılanarak Anadolu'nun uygun yerlerine iskân edilmeleri, devam eden iskân işlemlerinin hızlandırılması için talimat verilmiştir (BOA. Y.PRK.KOM. nr. 3/24).

93 Harbi üzerinden 10-15 yıl geçmesine rağmen göçler devam etmekle beraber azalma göstermiştir. Göçlerin azaldığı için masrafları hayli fazla olan ve muhâcirine karşı birinci derece sorumlu olan İdâre-i Umûmiye-i Muhâcirin Komisyonu 2 Ağustos 1893 tarihinde kapatıldı. Komisyon lağvedildikten sonra muhâcirlere ait işlerin yürütülmesi için görevleri Dâhiliye Nezâreti devredilerek, diğer kurumlara tebliğ edildi (Erdem, 2018: 128-129). Ayrıca komisyon bünyesinde yıllardır görev alan Umur-ı Sıhhiye'ye bağlı hastane ve dulhane ise İstanbul Şehremaneti'ne bağlanacak şekilde yeniden yapılandırıldı (BOA, BEO. nr. 557/41747).

2.1. İstanbul Şehremaneti'nin Muhâcirine Dair Yardımları

93 Harbi'nin sebep olduğu kitlesel göç boyutu, devletin tüm kurumları seferber olmasına rağmen altından kalkamayacağı büyüklükteydi. Bu sebeple olmalıdır ki İstanbul Şehremaneti üzerinden devletin yaptığı yardımların yanında bir de gönüllülük esasına bağlı olarak hayırsever vatandaşların yine Şehremaneti aracılığıyla yaptığı yardımlar bulunmaktaydı. Maddi durumu iyi olan hayırseverlerin muhâcirinin vaziyeti karşısında kayıtsız kalmayıp, yapacakları aynî ve nakdî yardımların kurumsal bir çatı altında toplanması amacıyla komisyon oluşturma istekleri Şehremaneti tarafından Sadaret'e iletdikten sonra 29 Temmuz 1877 tarihinde alınan onay ile yine Şehremaneti bünyesinde İâne-i Muhâcirin Komisyonu kuruldu. Komisyonun görevi; Şehremaneti'ne yardım etmek

isteyen kişilerden toplanan yardımları bir araya toplayıp, dağıtım organizasyonunu sağlamaktı (BOA, *İ. DH.* nr. 751/61326; Erdem, 2018: 232-233).

İstanbul Şehremaneti'nin muhâcirîne yaptığı yardımlar göç eden bir bireyin ihtiyaç duyabileceği herşeyi kapsayabilmekteydi. Yapılan başvurularda neye ihtiyaç duyuluyorsa yardımlar ona göre şekillenmekteydi. Örneğin; 19 Şubat 1876 tarihli bir kayıttan da anlaşıldığı üzere Dağıstan muhâcirlerinden Emine Hatun adlı bir kadının Eski Ali Paşa havâlisindeki hanesinin tamire ihtiyaç duyması üzerine yaptığı başvuru; Şehremaneti bünyesindeki keşif idâresi ve emanet meclisi idare şubesi tarafından tetkik edildikten sonra, hane için talep edilen 500 kuruşluk tamir masrafları verilerek ihtiyaç karşılanmıştır (BOA. *ŞD.* nr. 685/5).

İstanbul Şehremaneti, muhâcirînin iâşe ve ibâtesi başta olmak üzere temel ihtiyaç gereksinimlerinin tamamını gidermek için seferber olmuştur. Bu bağlamda Şehremaneti'nin uygulamalarından biri de devamlı iskân ve kalıcı istihdama yönelik çalışmasıdır. 1882 yılında Muhâcirîn arasında eşlerini savaşta kaybetmiş dul veya kimsesiz 2.300 hanede yaşayan 9.216 kadının İstanbul'da kalıcı bir şekilde iskân ettirilmesi ve ayrıca ebeveynlerini kaybetmiş olan öksüz veya yetim çocukların Tophâne veya Tersane'de eğitilmek üzere devlet himayesine alınmasına yönelik adımları bunun örneklerinden birkaçıdır (BOA. *Y.PRK.KOM.* nr. 3/68). 93 Harbi'nde ebeveynlerini kaybetmiş muhâcir çocukları padişahın özellikle ihtimam gösterdiği bir gruptu. Bunun için Şehremaneti'ne verilen talimat doğrultusunda sokakta yaşayan çocukların tespit edilip, toplanması istenmiştir. 1881 yılı sonunda yapılan bir araştırmada kimsesi olmayan 222 kişi tespit edildikten sonra bunların bir kısmı Tophâne-i Âmire'ye bir kısmı da Sanayii Mektebi'ne yerleştirilmiştir (BOA. *Y.A.HUS.*, nr. 169/30). Kimsesiz çocukların tespiti ve devlet kontrolündeki kurumlara yerleştirilme işinin sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Eytamhane ve eytam mekteplerinin kurulması da yine bu çocukların sokaklardan kurtarılması ve güvenliklerinin sağlanmasına yönelik bir çalışmaydı (Erdem, 2018: 127; Bay, 2017: 48-54).

Savaşın daha önceki yaşam alanlarında bıraktığı etkiler sebebiyle hayata tutunamayan herkes çareyi payitahta gitmekte arıyordu. Nitekim 93 Harbi'nin sonuçlanmasından neredeyse bir yıl sonra dahî İstanbul'a muhâcir akını devam etmiştir. Öyle ki bu muhâcirîn arasında yerini yurdunu kaybettiği için göç eden yetişkinler olduğu gibi ailesini kaybeden küçük yaştaki çocukların da sayısı az değildi. Bunların bir kısmı çevresindekilerin yardımıyla İstanbul'a ulaşırken bir kısmı da diğer devletlerle olan diplomatik ilişkiler sayesinde ulaştırılmaktaydı. Örneğin 1878 yılı sonlarına doğru Filibe'deki İngiliz konsolosluğu yardımları neticesinde İstanbul'a ulaşan kimsesiz muhâcir çocuklar arasında 49 erkek ve 37 kız çocuk bulunmaktaydı. Yine aynı tarihlerde Edirne'ye ulaştırılıp bir süre burada tutulduktan sonra İstanbul'a sevk edilen kimsesiz 13 erkek çocuğu kayıtlara geçmiştir. 1878 yılı sonlarında İstanbul'da bulunan kimsesiz muhâcir çocuklar ile beraber bu sayının 207 kişi civarına ulaştığı belirtilmektedir. Söz konusu çocuklar, kendilerinden sorumlu hizmetliler ve muallimlerin gözetiminde, devletin koruması altına alınmaktaydı (BOA. *Y.PRK.KOM.* nr. 1/60).

Osmanlı Devleti, muhâcirîne yaptığı yardımlar sırasında özellikle de eşini kaybetmiş ve çocuklarıyla bir başına kalmış dul kadınlara yönelik aylık ödenecek şekilde maaşlar tahsis etmiştir. Örneğin; Sofya muhâcirlerinden olup İstanbul'a göç eden ve çaresiz ve düşkün bir halde bulunan Emine Hatun'un dört çocuğuyla beraber sokakta kalmasını ilgili makamlara iletilerek Şehremaneti'ne verilen talimatta maaş bağlanması istenmiştir. Bâbiâlî'nin bahsi geçen durumda olan kadınlara ayrı bir iltimâs göstermesinin sebebi ortada kalmış reayanın *-özellikle kadınların-* aciz durumundan istifâde etmeye çalışabilecek art niyetli insanların önünü kesmek veya hane reisini kaybetmiş kadınların kendi yuvalarının idamesini sağlamalarına imkan tanımaktı (BOA. *DH.MKT.* nr. 1617/97). Başka bir arıza örneğinde ise Filibe Pazarcığı muhâcirlerinden olup İstanbul'da ikamet eden Hafize Hanım'a yapılması istenen yardımları içermektedir. Eşini kaybettikten sonra çocuklarıyla ortada kalan Hafize Hanım'ın hanesinin iâşesini temin edemediğine dair yaptığı başvuru üzerine yardıma muhtaç olduğu tespit edilmiş ve İstanbul Şehremaneti tarafından söz konusu hanımefendiye çocuklarının iâşesini karşılayacak şekilde bir hesaplama yapılarak, ödenek verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. *DH.MKT.* nr. 1735/50).

93 Harbi'nde İstanbul Şehremaneti tarafından muhâcirîne yönelik yapılan yardımlardan bir diğeri de ihtiyaç sahiplerinin ivedilikle gereksinim duyduğu yardımların yerine getirilmesinin akabinde gücü kuvveti yerinde olanların yeteneklerine göre muhtelif işlerde istihdam edilmesiydi. Amaç; hem göç travmasını atlatamamış ve geldikleri yerde tutunmaya çalışan muhâcirîne kolaylık sağlamak hem de buldukları şehrin ekonomik hayatına katılmalarını sağlamaktı. Bu bağlamda kaleme alınan bir arızada; Lofça muhâcirlerinden Mehmed Ağa'nın Şehremaneti bünyesinde tespit edilecek münasip bir işte istihdam edilmesi talep edilirken söz konusu şahsın kalabalık bir aileye bakmakla yükümlü olduğu fakat yaşadığı darlık sebebiyle ailesinin geçimini sağlayamadığı bildirilmiştir. Mehmet Ağa'nın durumu göz önünde bulundurularak, kendisine zorluk çıkarılmadan yardımcı olunması ve gözetilmesi istenmiştir (BOA. *DH.MKT.* nr. 1322/22; Tiryaki ve Özlü, 2021: 337-342). Yine benzer şekilde maddi sıkıntı çektiği tespit edilen Yanbolu muhâcirlerinden Hasan adlı bir şahsın ikiz çocuklarına Şehremaneti tarafından maaş tahsis edilerek, ailenin geçimine katkı sunulmaya çalışılmıştır (BOA. *DH.MKT.* nr. 1700/22). Bu yönüyle gerek Bâbiâlî ve gerekse İstanbul'daki muhâcirîne yapılacak yardımların organizasyonunu üstlenen İstanbul Şehremaneti, mevcut imkanlar dahilinde günümüzdeki modern sosyal devlet anlayışının yükümlülüklerinin birçoğunu uygulamaya çalışmıştır.

Osmanlı bürokratları mümkün olduğunca muhâcirînin her türlü ihtiyacını karşılamayı ve onları en kısa sürede müstahsil hale getirmeyi hedeflemişlerdir. Bu doğrultuda aciliyeti olan ihtiyaçlarda nakit yardımlar yapılırken (BOA. *MB.İ.*, nr. 48/206) uzun vadede gerekli olacak ihtiyaçlar konusunda muhâcirîne tohum gibi tarım desteği sunularak iskân edilen nüfusu üretim zincirine dahil etmeyi ve tarımsal kalkınmaya katkı sunmalarını planlamıştır. Bu bağlamda yardımlar nakdî ve aynî şeklinde dağıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin; Rumeli muhâcirlerinden Çırpanlı Said Ağa'nın ihtiyaçlarına binaen kendisine hane bedeli namıyla maaş tahsis edilmesine karar verilirken iskân edilen muhâcirlere tarım faaliyetlerini sürdürmeleri için tohum dağıtılması talimatı verilmiştir.

Bâbîâlî, bu yöntem ile muhâcirleri üretim zincirine dahil ederek hem kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını hem de toplanacak vergilere katkı sağlamalarını hedeflemiştir. Mesela İzmir Sancağı sınırları içinde yer alan bazı iskân mahallerindeki muhâcirin için Şehremaneti tarafından satın alınacak zâhirenin başta Kuru köyü ahalisi ve havâlisindekilere dağıtılması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla Bâbîâlî, henüz iskân mahallinde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak derecede adapte olamamış muhâcirîne sorumluluğu gereği zâhire dağıtarak, üretimde dahil olmalarını ve bu yolla devletin üzerindeki yükü hafifletmeye çalışmıştır (BOA. *DH.MKT.* nr. 1330/94).

Osmanlı Devleti, 93 Harbi boyunca İstanbul'a göç eden muhâcirinin iâşe, ibâte ve istihdam imkanı sağlamasının yanında harbin sonuçlanmasının üzerinden henüz birkaç ay geçmesine rağmen muhâcir çocukları için eğitim imkanları da sunmaya çalışmıştır. Maârif Nezâreti'nin İstanbul Şehremaneti'ne yolladığı 17 Haziran 1878 tarihli arzıda İzmir Sancağı ve havalisine yerleştirilen Abaza muhâcir çocukları için açılması düşünülen mektep ve burada istihdam edilecek muallimlerin belirlenmesi için İzmir'e bağlı Sandık, Çakallık ve Aktüfenk köyleri ile Kandıra Kasabası'ndaki muhâcir çocuk sayısının araştırılması talep edilmiştir. Trabzon Vilayeti Mektûbî Kalemî memurlardan olan Çerkez Mahmud Nedim Efendi'nin olaya dikkat çekmesiyle başlanan eğitim araştırması için; Abaza lisanına aşına muallimlerin bulunması, ne derecede bu lisana hakim oldukları ve ne kadar maaş ile istihdam edilmeleri gerektiğine dair çalışmaların İstanbul Şehremaneti tarafından ayrıntılı bir şekilde tedkik edilerek nezârete cevap verilmesi istenmiştir (BOA. *MF.MKT.* nr. 57/60). Yine benzer şekilde İzmir Sancağı sınırları içinde yer alan Karşıyaka adlı mahalde iskân edilmiş Batum muhâcirlerinin ibadet yerleri olmadığından burada yapılması düşünülen camii için başlatılan yardım kampanyasına ve yardımların toplanması için makbuz bastırılmasına müsaade edildiği verilen desteğe örnek gösterilebilir (BOA. *MF.MKT.* nr. 96/104).

Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi sonunda aldığı ağır mağlubiyet, devletin siyasî ve askerî açıdan olduğu kadar ekonomik bakımdan da buhran dönemine girmesine sebep oldu. Buna rağmen Bâbîâlî, bir yandan kurumlarıyla İstanbul'a akın eden muhâcirîne kucak açarken bir yandan da kurumlar arası yaptığı yazışmalarda, söz konusu yardımların devam etmesi için alternatif yolların bulunmasına yönelik telkinlerde bulunmuştur. Örneğin; 18 Nisan 1888 tarihli "*Harbiyye ve Nâfia Nezâretleri'yle Şehremaneti'ne...*" hitaben kaleme alınan bir arzıda İstanbul (sur içi) ile Eyüp, Galata ve Üsküdar (Bilâd-ı Selâse) semtlerinde bulunan ve devletin yardımlarına muhtaç olan yaklaşık 10 bin muhâcir olduğu rapor edildikten sonra halihazırda devletin hazinesinde yaşanan mâli darlık sebebiyle söz konusu muhâcirîne yapılan yardımların devam etmesi için kalıcı çareler bulunması tartışılmıştır. Aksi takdirde yeterince yardım alamayacak olan muhâcirlerin sefaletle karşı karşıya kalabileceklerine dair uyarılar yapılmıştır. Çözüm olarak, bilhassa *-eşini kaybetmiş, düşkün ve aciz-* kadınların Harbiyye Nezâreti asker elbisesi ihtiyacı için istihdam edilerek, kendilerine verilecek yevmiye ile muhâcirlerden elbise imalat ve dikim işlerinde istifade edilebileceği, çalışamayacak olanların ise dulhânede koruma altına alınmasına yönelik öneri sunulmuştur. Ayrıca erkekler arasında gücü kuvveti yerinde olanların amelelikte veya münasip başka işlerde istihdamı, memleketlerine dönmek isteyenlerin ise dönene kadar

hayatlarını idame ettirecek şekilde maiyetlerinin temin edilmesi bildirilmiştir. Böylelikle hem devlet hazinesinin yükünün hafifletilebileceği hem de muhâcirlerin günlük hayatın akışına ayak uydurması amaçlanmıştır (BOA. *DH.MKT.* nr. 1335/42).

Sonuç

93 Harbi; ağır askerî ve siyasi sonuçlarının yanında Türklerin kitlesel göç tarihinde de önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Nitekim savaş; sosyal ve demografik açıdan Balkanlardan Kafkaslara kadar Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Müslüman nüfusun, coğrafyasıyla beraber kaderlerini de değiştirecek sonuçlara yol açmıştır. Osmanlı ordusunun birçok cephede mağlup olup geri çekilmesi, Rusya'nın emellerini gerçekleştirmesi için tarihi bir fırsat doğurmuştur. Rusya ordusu ve yerel işbirlikçi Bulgar çetelerin, Panslavizm politikası doğrultusunda Türklerin çoğunlukta yaşadığı Rumeli coğrafyasındaki nüfusa yönelik sistematik katliamlar gerçekleştirmesi karşısında bölge halkı; canlarını kurtarmak için asırlardır yaşadıkları coğrafyalardan göç etmek zorunda kalmıştır. Etkileri, on yıllarca süren ve muhâcirin üzerinde büyük travmalara yol açacak bu göçler, ekseriyetle İstanbul başta olmak üzere Anadolu içlerine doğru gerçekleştirilmiştir.

Rus ordusu ve Bulgar çetelerin zulmünden kaçarak Osmanlı payitahtına sığınan muhâcirin, daha önce sahip oldukları tüm emvâl ve eşyalarını geride bıraktıkları için sadece canlarını kurtarmakla teselli olup, günlük iâşelerini dahî karşılayamaz hale gelmiştir. Hal böyleyken Osmanlı yönetimi, birçok kurum ve kuruluşuyla seferber olup, kendisine sığınan muhâcirine kucak açmış ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bu bağlamda İstanbul'a göç eden muhâcirinin karşılanması, geçici iskân yerlerine yerleştirilmesi, iâşe ve ibâtesinin sağlanması ile sürekli iskân bölgelerine sevk edilmelerinde görev alan kurumlardan biri de İstanbul Şehremaneti olmuştur. Bâbiâli'nin talimatları doğrultusunda muhâcir komisyonları ile koordineli bir şekilde görev alan Şehremaneti, İstanbul'da muhâcirin için gerekli olabilecek hemen hemen her türlü ihtiyaç organizasyonunda görev almıştır.

İlk muhâcir kafilesinin İstanbul'a varmasıyla yardım ve iskân faaliyetlerine başlayan Şehremaneti, kısıtlı maddî bütçesi ve sınırlı personeline rağmen göç organizasyonunda görev almaktan geri durmamıştır. Barınma koşullarının yetersizliği sebebiyle sokaklarda yaşamak zorunda kalan muhâcirine iâşe ve temizlik hizmeti sunmanın yanında cenaze defin işlemlerini de üstelenerek, karşılaşılan problemleri minimize etmeye çalışmıştır. Özellikle de geçici iskân yerlerinde yaşanan izdihamları engellemek ve gündelik ihtiyaçları karşılamakta aktif rol oynayan Şehremaneti, eşlerini kaybetmiş dul kadınların veya kimsesiz çocukların tespit edilerek devlet himayesine alınmasında aracı görevi görmüştür. Ayrıca gerek dul kadınlar için ve gerekse kimsesiz muhâcir çocukların devlet kurumlarına bağlı birimlerde uygun istihdam alanlarına yerleştirilmeleri ve adaptasyon süreçlerinin takibi de yine Şehremaneti'nin görevleri arasında yer almıştır.

İstanbul Şehremaneti, hem kurumsal kimliğiyle hem de sivil toplum gönüllüleri aracılığıyla toplanan yardımları bünyesindeki havuzlarda toplayarak ihtiyaç durumuna göre aynî veya nakdî ödemeler şeklinde ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaya çalışmıştır. Yapılan

yardımlar ihtiyaca göre şekillendiğinden günlük yiyecek, erzak, maaş tahsisi veya barınma yerlerinin tamiri şeklinde yapılmaktaydı. Şehremaneti, geçici iskân yerlerinde barınan muhâcirînin günlük ihtiyacını karşıladığı gibi sürekli iskân bölgelerine gönderilenlerin tarımsal faaliyetlerde bulunmaları için de tohum hibesi sağlayarak kendi temel ihtiyaçlarını karşılamalarını teşvik etmiştir.

Osmanlı yönetimi, 93 Harbi'nin muhâcirîn üzerindeki etkilerini hafiflettikten sonra İstanbul'un demografik açıdan kalabalıklaşmasının meydana getirdiği problemlere karşı muhtelif önlemler alma yoluna gitmiştir. Öncelikle azalan göçlere rağmen halen görevlerine devam eden ve külfetli masrafları olan muhâcir komisyonlarını lağvederek mâlî yükü hafifletmeye çalışmıştır. Şehremaneti aracılığıyla İstanbul'da yapılan envanter araştırmasında mevcut olan muhâcir sayısının tespiti yapıldıktan sonra bunların ne kadarının devletten yardım alarak ne kadarının kendi imkanlarıyla hayatlarını idame ettikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Mevcut veriler doğrultusunda Şehremaneti'nin, muhâcirînin barınması, beslenmesi, sevk ve iskan edilmesi gibi konularda hem yetkilendirildiği hem de mesul tutulduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle hem devlet hazinesinin yükü hafifletilmeye çalışılmış hem de Anadolu'nun boş arazilerinin şenlenmesi amaçlanmıştır. Netice itibarıyla İstanbul Şehremaneti, 93 Harbi'nin sebep olduğu kitlesel göçlerde, muhâcirînin yaralarının sarıldığı ilk durak olmasının yanında daha sonra hayata tutunmalarını sağlayacak iskân bölgelerinin tespiti ve yerleştirilmesinde de köprü görevi üstlenen sosyal devlet kurumu kimliğiyle ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. BEO. (*Bâbiâli Evrâk Odası*), nr. 557/41747, 26 B 1312 [23 Ocak 1895].

BOA. DH.MKT. (*Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemî*), nr. 1322/22, 7 L 1294 [15 Ekim 1877]; nr. 1330/94, 28 RA 1297 [10 Mart 1880]; nr. 1335/42, 18 CA 1298 [18 Nisan 1881]; nr. 1617/97, 19 Ş 1306 [20 Nisan 1889]; nr. 1700/22, 26 C 1307 [17 Şubat 1890]; nr. 1735/50, 5 ZA 1307 [23 Haziran 1890].

BOA. İ. DH. (*İrâde, Dahiliye*), nr. 751/61326, 17 B 1294 [28 Temmuz 1877].

BOA. MB.İ. (*Mabeyn-i Hümâyûn Evrâkı, İrâdeleri*), nr. 48/206, 23 ZA 1295 [18 Kasım 1878].

BOA. MF.MKT. (*Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemî*), nr. 57/60, 16 C 1295 [17 Haziran 1878]; nr. 96/104, 17 CA 1305 [31 Ocak 1888].

BOA. ŞD. (*Şurâ-yı Devlet*), nr. 685/5, 23 M 1293 [19 Şubat 1876]; nr. 686/17, 20 CA 1295 [22 Mayıs 1878]; nr. 696/2, 20 R 1298 [22 Mart 1881].

BOA. Y.A.HUS. (*Yıldız, Sadâret Hususî Maruzât Evraki*), nr. 169/30, 3 S 1299 [25 Aralık 1881].

BOA. Y.PRK.KOM. (Yıldız, Perakende Evrâkı Komisyonlar Maruzâtı), nr. 1/27, 6 R 1295 [9 Nisan 1878]; nr. 1/60, 29 Z 1295 [24 Aralık 1878]; nr. 3/24, 23 Z 1298 [16 Kasım 1881]; nr. 3/68, 6 ZA 1299 [19 Eylül 1882].

Tetkik Eserler

Akyıldız, Ali (2010). "Şehremini". *TDVİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 459-461.

Aydın, Mahir (1994). "Doksanüç Harbi". *TDVİA*, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 498-499.

Bay, Abdullah (2017). "Osmanlı'da Kısa Ömürlü Bir Hayır Kurumu: Dulhane (1884-1896)". *Türkiyat Mecmuası*, 27/1, 47-64.

Erdem, Ufuk (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*. Ankara: TTKB (Türk Tarih Kurumu Basımevi).

Eren, Ahmed Cevad (1966). *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*. İstanbul: Nurgök Matbaası.

Erkan, Süleyman (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Ferîk Ahmed Muhtar Paşa (2019). *Türkiye Devleti'nin En Mühim ve Meşhûr Esfârından Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muâhedesi -Vakitsiz Seferin İbret ve İntibâh Dersleri-*. (Yay. Haz. Ahmet Çaparlar-Eda Çaparlar-Yahya Avcı), I-II, İstanbul: Kitabevi.

Gencer, Ali İhsan (1991). "Ayastefanos Antlaşması". *TDVİA*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 225.

İpek, Nedim (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*. Ankara: TTKB (Türk Tarih Kurumu Basımevi).

Kalaycı, İsa ve Çatal, Ahmet Caner (2016). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kocaeli'ye Yapılan Çerkez Göçleri". *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, 3-5 Nisan 2015, Kocaeli*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kodaman, Bayram (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTKB (Türk Tarih Kurumu Basımevi).

Ortaylı, İlber (1992). "Belediye". *TDVİA*, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 398-402.

Özçelik, Tarık (1993). *Bâsiret Gazetesi'ne Göre Doksanüç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli göçmenleri (1877-1878)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Paşaoğlu, Derya Derin (2013). "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi

Sonrası Muhacir İskânı". *History Studies*, 5/2, 347-38.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. Ankara: TTKB (Türk Tarih Kurumu Basımevi).

Tiryaki, Kerim ve Özlü, Zeynel (2021). "Osmanlı Devleti'nde Muhacirîn-i İslamiyenin Dul ve Yetimleri; Sorunlar ve Çözüm Çabaları (93 Harbi Sonrası)". *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 8, 325-346.

Uğuz, Sacit (2003). *Basiret Gazetesi'ne Göre 93 Harbi'nde Rumeli (1877-1878)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ek 1: 1882 yılı Mart ve Ağustos ayları arasında yapılan envanter çalışmasına göre Balkanlar ve Kafkaslardan İstanbul'a göç edip, hala İstanbul'da ikamet eden veya Anadolu'da iskân edilen muhâcirin etnik kimlik, coğrafya veya dini inançlarına göre dağılımı.

Muhâcir Şubeleri	Rumeli		Çerkez		Dağıstanlı		Tatar ve Nogay		Sohum ve Abaza		Batumlu		Boşnak ve Arnavut		Musevi		Yekûn	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
Bayezid	5.403	1.350	50	13	-	-	800	200	23	6	43	11	343	85	-	-	6.662	1.665
Sultan Ahmed	6.356	1.589	376	94	30	8	2.611	652	-	-	259	65	-	-	-	-	9.632	2.408
Fatih	6.712	1.678	5	1	-	-	1.032	258	-	-	103	26	386	97	-	-	8.238	2.060
Eyüp	1.108	277	-	-	-	-	80	20	-	-	-	-	257	64	-	-	1.445	361
Beyoğlu	2.779	694	225	53	117	29	482	119	-	-	-	-	-	-	147	37	3.750	932
Beşiktaş	3.620	905	18	4	-	-	314	79	-	-	246	65	1	1	20	5	4.219	1.059
Üsküdar	5.268	1.317	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.268	1.317
Ara Toplam	31.246	7.810	674	165	147	37	5.319	1.328	23	6	651	167	987	247	167	42	39.214	9.802
Mart-Ağustos 1882 tarihleri arasında gelenler	4.543	1.145	-	-	-	-	-	-	-	-	3.000	750	1.000	250	-	-	8.543	2.145
Genel Toplam	35.789	8.955	674	165	147	37	5.319	1.328	23	6	3.651	917	1.987	497	167	42	47.757	11.947
Mart-Ağustos 1882 tarihleri arasında İstanbul dışına iskân edilmek üzere gönderilenler	1.219	300	"	"	"	"	"	"	"	"	3.000	750	"	"	"	"	4.219	1.050
Sevk Sonrasında Dersaadet'te bulunanlar	34.570	8.655	674	165	147	37	5.319	1.328	23	6	651	167	1.987	497	167	42	43.538	10.897

Kaynak: BOA. Y.PRK.KOM. nr. 3-68, 6 ZA 1299 [19 Eylül 1882].

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi:25.08.2022 Yayın Kabul Tarihi: 13.10.2022